

HOTĂRÂREA CURȚII (Camera a treia)

4 iunie 2009 *

În cauza C-8/08,

având ca obiect o cerere de pronunțare a unei hotărâri preliminare formulată în temeiul articolului 234 CE de College van Beroep voor het bedrijfsleven (Țările de Jos), prin decizia din 31 decembrie 2007, primită de Curte la 9 ianuarie 2008, în procedura

T-Mobile Netherlands BV,

KPN Mobile NV,

Orange Nederland NV,

Vodafone Libertel NV

* Limba de procedură: olandeza.

împotriva

Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit,

CURTEA (Camera a treia),

compusă din domnul A. Rosas, președinte de cameră, domnii A. Ó Caoimh, J. N. Cunha Rodrigues, J. Klučka (raportor) și U. Lohmus, judecători,

avocat general: doamna J. Kokott,
grefier: doamna R. Șereș, administrator,

având în vedere procedura scrisă și în urma ședinței din 15 ianuarie 2009,

luând în considerare observațiile prezentate:

- pentru T-Mobile Netherlands BV, de I. VerLoren van Themaat și V. H. Affourtit, advocaten;
- pentru KPN Mobile NV, de B. J. H. Braeken și P. Glazener, advocaten;

- pentru Vodafone Libertel NV, de G. van der Klis, avocat;
- pentru Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit, de doamna A. Prompers, în calitate de agent;
- pentru guvernul olandez, de doamna C. Wissels, precum și de domnii Y. de Vries și M. de Grave, în calitate de agenți;
- pentru Comisia Comunităților Europene, de domnii A. Bouquet și S. Noë, în calitate de agenți,

după ascultarea concluziilor avocatului general în ședința din 19 februarie 2009,

pronunță prezenta

Hotărâre

¹ Cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare privește interpretarea articolului 81 alineatul (1) CE.

- ² Această cerere a fost formulată în cadrul unui litigiu între T-Mobile Netherlands BV (denumită în continuare „T-Mobile”), KPN Mobile NV (denumită în continuare „KPN”), Orange Nederland NV (denumită în continuare „Orange”) și Vodafone Libertel NV (denumită în continuare „Vodafone”), pe de o parte, și Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit (autoritatea în domeniul concurenței din Țările de Jos, denumită în continuare „NMa”), pe de altă parte, având ca obiect amenziile pe care aceasta din urmă le-a aplicat întreprinderilor respective pentru încălcarea articolului 81 CE și a articolului 6 alineatul (1) din Legea privind concurența (Mededingingswet), în versiunea care rezultă din Legea de modificare a Legii privind concurența (Wet houdende wijziging van de Mededingingswet) din 9 decembrie 2004 (denumită în continuare „Mw”).

I — Cadrul juridic

Reglementarea comunitară

- ³ Considerentul (5) al Regulamentului (CE) nr. 1/2003 al Consiliului din 16 decembrie 2002 privind punerea în aplicare a normelor de concurență prevăzute la articolele 81 și 82 din tratat (JO L 1, p. 1, Ediție specială, 08/vol. 1, 167) prevede:

„Pentru a asigura aplicarea eficientă a normelor comunitare de concurență și, în același timp, respectarea drepturilor fundamentale la apărare, prezentul regulament ar trebui să reglementeze sarcina probei în cadrul aplicării articolelor 81 și 82 din tratat[ul CE]. [...] Prezentul regulament nu afectează nici normele naționale privind nivelul probatoriu necesar, nici obligațiile autorităților de concurență și ale instanțelor din

statele membre de a stabili elementele relevante ale unei cauze, cu condiția ca astfel de reguli și obligații să fie compatibile cu principiile generale ale dreptului comunitar.”

- 4 Articolul 2 din regulamentul menționat, intitulat „Sarcina probei”, prevede:

„În orice procedură națională sau comunitară de aplicare a articolelor 81 și 82 din tratat, sarcina probei unei încălcări a articolului 81 alineatul (1) sau a articolului 82 din tratat revine părții sau autorității care invocă încălcarea. [...]”

- 5 Articolul 3 alineatele (1) și (2) din același regulament prevede:

„(1) Atunci când autoritățile de concurență ale statelor membre sau instanțele naționale aplică legislația națională de concurență acordurilor, deciziilor asociațiilor de întreprinderi sau practicilor concertate în sensul articolului 81 alineatul (1) din tratat, care pot afecta comerțul dintre statele membre în sensul acestei dispoziții, ele aplică de asemenea articolul 81 din tratat acestor acorduri, decizii sau practici concertate. [...]”

(2) Aplicarea legislației naționale de concurență nu poate genera interzicerea acordurilor, a deciziilor asociațiilor de întreprinderi sau a practicilor concertate care pot aduce atingere comerțului dintre statele membre, dar care nu restrâng concurența în sensul articolului 81 alineatul (1) din tratat. [...]”

Reglementarea națională

- 6 Potrivit articolului 1 litera h) din Mw, „practică concertată” înseamnă orice practică concertată în sensul articolului 81 alineatul (1) CE.
- 7 În temeiul articolului 6 alineatul 1 din Mw, sunt interzise orice acorduri între întreprinderi, orice decizii ale asociațiilor de întreprinderi și orice practici concertate care au ca obiect sau ca efect împiedicarea, restrângerea sau denaturarea concurenței pe întreaga piață olandeză sau pe o parte semnificativă a acesteia.
- 8 Potrivit articolului 88 din Mw, NMa are competența să aplice articolul 81 CE.

Acțiunea principală și întrebările preliminare*Situația de fapt*

- 9 Din decizia de trimitere reiese că reprezentanții operatorilor care oferă servicii de telecomunicații mobile pe piața olandeză s-au întrunit la 13 iunie 2001.
- 10 În acea perioadă, un număr de cinci operatori beneficiau în Țările de Jos de o rețea proprie de telefonie mobilă, și anume Ben Nederland BV (denumită în continuare „Ben”, în prezent T-Mobile), KPN, Dutchtone NV (denumită în continuare

„Dutchtone”, în prezent Orange), Libertel-Vodafone NV (denumită în continuare „Libertel-Vodafone”, în prezent Vodafone), precum și Telfort Mobiel BV [devenită O2 (Netherlands) BV, denumită în continuare „O2 (Netherlands)” și, în prezent, Telfort]. În anul 2001, cotele de piață ale celor cinci operatori se ridicau la 10,6 %, 42,1 %, 9,7 %, 26,1 % și, respectiv, 11,4 %. Constituirea unei a șasea rețele de telefonie mobilă nu părea să fie avută în vedere, dat fiind că nu fusese eliberată nicio nouă autorizație. Piața de servicii de telecomunicații mobile nu era, prin urmare, accesibilă decât prin încheierea unui contract cu unul sau mai mulți dintre acești cinci operatori.

- 11 Oferta de servicii de telecomunicații mobile este compusă din pachete preplătite și abonamente. Caracteristica pachetelor preplătite este aceea că clientul achită prețul comunicațiilor în avans. Astfel, cumpărând o cartelă preplătită sau o reîncărcare, acesta dobândește un credit în timp de apel, în limita căruia poate telefona. În schimb, abonamentele se caracterizează prin faptul că minutele de comunicare dintr-o anumită perioadă sunt facturate *a posteriori* clientului, care plătește în plus o taxă fixă, care poate include ea însăși un credit în minute de comunicare.
- 12 La 13 iunie 2001 a avut loc o reuniune a reprezentanților operatorilor care oferă servicii de telecomunicații mobile pe piața olandeză. Această reuniune a avut ca obiect în special reducerea remunerațiilor standard ale distribuitorilor pentru abonamente începând cu 1 septembrie 2001 sau în jurul acestei date. După cum rezultă din decizia de trimitere, participanții la această reuniune au menționat de asemenea o serie de informații confidențiale.
- 13 Prin decizia din 30 decembrie 2002, NMa a constatat că Ben, Dutchtone, KPN, O2 (Netherlands) și Libertel-Vodafone încheiaseră un acord în care prevăzuseră practici concertate. Considerând că acordul restrânge în mod sensibil concurența și este, în consecință, interzis prin articolul 6 alineatul (1) din Mw, NMa a aplicat amenzi acestor întreprinderi.

- 14 Întreprinderile menționate au introdus o plângere împotriva acestei decizii a NMa.
- 15 Prin decizia din 27 septembrie 2004, NMa a declarat că motivele prezentate de T-Mobile, KPN, Orange, Libertel-Vodafone și O2 (Netherlands) erau parțial întemeiate și a constatat că practicile descrise în decizia din 30 decembrie 2002 constituie o încălcare nu numai a articolului 6 din Mw, ci și a articolului 81 alineatul (1) CE. În consecință, NMa a menținut toate amenzile aplicate societăților menționate, reducându-le cuantumul.
- 16 T-Mobile, KPN, Orange, Vodafone și Telfort au formulat recurs la Rechtbank te Rotterdam împotriva deciziei din 27 septembrie 2004. Acesta din urmă a anulat, prin hotărârea din 13 iulie 2006, decizia amintită și a retrimis cauza la NMa pentru ca aceasta să se pronunțe din nou.
- 17 T-Mobile, KPN, Orange, Vodafone (denumite în continuare, împreună, „operatorii interesați”) și NMa au formulat apel împotriva hotărârii menționate la College van Beroep voor het bedrijfsleven, care trebuie să aprecieze dacă noțiunea de practică concertată a fost corect interpretată în raport cu jurisprudența constantă a Curții în materie.

Poziția instanței de trimitere

- 18 College van Beroep voor het bedrijfsleven consideră că trebuie să stabilească, pe de o parte, dacă schimbul de informații cu privire la abonamente, în cursul reuniunii din 13 iunie 2001, avea ca obiect să restrângă concurența și dacă în mod just NMa a omis să examineze efectele practicii concertate și, pe de altă parte, dacă există o legătură de cauzalitate între această concertare și comportamentul pe piață al operatorilor interesați.

19 Instanța de trimitere precizează, în primul rând, că practica concertată în cauză în acțiunea principală nu are ca obiect nici prețul de consum aplicat de operatorii interesați, nici tarifele de abonament pe care aceștia le facturează consumatorilor finali. Practica concertată vizează în realitate remunerația pe care acești operatori au intenția să o plătească pentru prestările de servicii pe care distribuitorii le efectuează pentru aceștia. În consecință, instanța amintită subliniază că nu se poate considera că practica concertată are ca obiect în mod direct stabilirea prețurilor abonamentelor pe piața cu amănuntul.

20 În continuare, *College van Beroep voor het bedrijfsleven* arată că există îndoieli cu privire la faptul că se poate considera că practicile concertate ale operatorilor interesați privind remunerațiile acordate distribuitorilor pentru încheierea de abonamente au ca obiect împiedicarea, restrângerea sau denaturarea concurenței în sensul articolului 81 alineatul (1) CE. Astfel, acesta arată că jurisprudența Curții în materie de concurență ar putea fi interpretată în sensul că un acord sau o practică concertată urmărește să restrângă concurența dacă experiența arată că acordul respectiv sau practica respectivă are întotdeauna sau aproape întotdeauna ca efect împiedicarea, restrângerea sau denaturarea concurenței, indiferent de împrejurările economice. Aceasta este situația, potrivit instanței de trimitere, atunci când consecințele negative reale sunt incontestabile și se vor produce indiferent de caracteristicile pieței în cauză. Potrivit acesteia, prin urmare, ar trebui întotdeauna să se examineze efectele unei practici concertate pentru a evita ca un comportament să fie considerat ca având un obiect care restrânge concurența, deși ar părea că nu a avut efecte restrictive.

21 În sfârșit, în ceea ce privește legătura de cauzalitate dintre concertare și comportamentul pe piață al operatorilor menționați, instanța de trimitere se îndoiește de relevanța prezumției formulate în Hotărârea din 8 iulie 1999, *Comisia/Anic Participazioni* (C-49/92 P, Rec., p. I-4125), și în Hotărârea *Hüls/Comisia* (C-199/92 P, Rec., p. I-4287), potrivit căreia, sub rezerva probei contrare care trebuie făcută de operatorii interesați, întreprinderile participante la concertare și care rămân active pe piață țin cont de schimbul de informații cu concurenții lor pentru a determina

propriul comportament pe piață. Cu atât mai mult situația va fi similară în cazul în care concertarea are loc în mod regulat pe o perioadă mai lungă. Instanța amintită se întreabă dacă, în temeiul dreptului comunitar, trebuie să aplice această prezumție în pofida existenței unor dispoziții naționale diferite în materia administrării probelor și dacă o astfel de prezumție este aplicabilă în situații în care o singură reuniune stă la baza concertării.

22 În aceste condiții, College van Beroep voor het bedrijfsleven a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări preliminare:

- „1) În scopul aplicării articolului 81 alineatul (1) CE, ce criterii trebuie folosite pentru a aprecia dacă o practică concertată are ca obiect împiedicarea, restrângerea sau denaturarea concurenței?
- 2) Articolul 81 CE trebuie interpretat în sensul că, în cadrul aplicării acestui articol de către instanța națională, dovada legăturii de cauzalitate dintre concertare și comportamentul în cadrul pieței trebuie să fie făcută și evaluată conform normelor de drept național, cu condiția ca acestea să nu fie mai puțin favorabile decât cele aplicabile unor acțiuni similare din dreptul intern și să nu facă practic imposibilă sau excesiv de dificilă exercitarea drepturilor conferite de ordinea juridică comunitară?
- 3) În scopul aplicării noțiunii de practică concertată menționate la articolul 81 CE, prezumția legăturii de cauzalitate dintre concertare și comportamentul în cadrul pieței se aplică întotdeauna, chiar dacă această concertare ar fi un fapt izolat, iar operatorul care a participat la aceasta își continuă activitatea pe piață, sau această prezumție nu se aplică decât atunci când concertarea s-a prelungit în mod regulat și pe o perioadă lungă?”

Cu privire la întrebările preliminare*Cu privire la prima întrebare*

- 23 Cu titlul introductiv, trebuie subliniat că noțiunile „acorduri”, „decizii ale asociațiilor de întreprinderi” și „practici concertate” cuprind, din punct de vedere subiectiv, forme de coluziune care au aceeași natură și nu se disting decât prin intensitatea lor și prin formele în care se manifestă (a se vedea în acest sens Hotărârea Comisia/Anic Partecipazioni, citată anterior, punctul 131).
- 24 Prin urmare, după cum a subliniat în esență avocatul general la punctul 38 din concluzii, criteriile stabilite în jurisprudența Curții în scopul de a aprecia dacă un comportament are ca obiect sau ca efect împiedicarea, restrângerea sau denaturarea concurenței sunt deopotrivă aplicabile în cazul unui acord, al unei decizii sau al unei practici concertate.
- 25 În această privință, trebuie subliniat că au fost furnizate deja de către Curte o serie de criterii care permit să se aprecieze dacă un acord, o decizie sau o practică concertată prezintă un caracter anticoncurențial.
- 26 În ceea ce privește definiția unei practici concertate, Curtea a stabilit că o astfel de practică vizează o formă de coordonare între întreprinderi care, fără să fi mers până la realizarea unei convenții propriu-zise, substituie în mod conștient riscurile concurenței cu o cooperare practică între acestea (a se vedea Hotărârea din 16 decembrie 1975, Suiker Unie și alții/Comisia, 40/73-48/73, 50/73, 54/73-56/73, 111/73, 113/73 și 114/73, Rec., p. 1663, punctul 26, precum și Hotărârea din 31 martie 1993, Ahlström Osakeyhtiö și alții/Comisia, C-89/85, C-104/85, C-114/85, C-116/85, C-117/85 și C-125/85-C-129/85, Rec., p. I-1307, punctul 63).

27 În ceea ce privește aprecierea caracterului anticoncurențial al unei practici concertate, trebuie să se țină cont în special de scopurile obiective pe care urmărește să le atingă, precum și de contextul economic și juridic în care se încadrează (a se vedea în acest sens Hotărârea din 8 noiembrie 1983, IAZ International Belgium și alții/Comisia, 96/82-102/82, 104/82, 105/82, 108/82 și 110/82, Rec., p. 3369, punctul 25, precum și Hotărârea din 20 noiembrie 2008, Beef Industry Development Society și Barry Brothers, C-209/07, Rep., p. I-8637, punctele 16 și 21). În plus, deși intenția părților nu constituie un element necesar pentru a determina caracterul restrictiv al unei practici concertate, niciun element nu interzice Comisiei Comunităților Europene sau instanțelor comunitare să țină cont de aceasta (a se vedea în acest sens Hotărârea IAZ International Belgium și alții/Comisia, citată anterior, punctele 23-25).

28 În ceea ce privește delimitarea dintre practicile concertate care au un obiect anticoncurențial și cele care au un efect anticoncurențial, trebuie amintit că obiectul și efectul anticoncurențial nu sunt condiții cumulative, ci alternative pentru a aprecia dacă o practică intră sub incidența interdicției prevăzute la articolul 81 alineatul (1) CE. Potrivit unei jurisprudențe constante începând cu Hotărârea din 30 iunie 1966, LTM (56/65, Rec., p. 337, 359), caracterul alternativ al acestei condiții, indicat prin conjuncția „sau”, conduce mai întâi la necesitatea de a analiza însuși obiectul practicii concertate, ținând seama de contextul economic în care acesta trebuie să fie aplicat. Cu toate acestea, în cazul în care analiza cuprinsului practicii concertate nu ar indica un grad suficient de nocivitate pentru concurență, ar trebui să se examineze efectele acesteia și, pentru a fi interzisă, să se impună întrunirea elementelor care probează că, în fapt, concurența a fost împiedicată, restrânsă sau denaturată în mod sensibil (a se vedea în acest sens Hotărârea Beef Industry Development Society și Barry Brothers, citată anterior, punctul 15).

29 În plus, trebuie subliniat că, pentru a aprecia dacă o practică concertată este interzisă prin articolul 81 alineatul (1) CE, luarea în considerare a efectelor sale concrete este superfluă atunci când se dovedește că aceasta are ca obiect împiedicarea, restrângerea sau denaturarea concurenței în cadrul pieței comune (a se vedea în acest sens Hotărârea din 13 iulie 1966, Consten și Grundig/Comisia, 56/64 și 58/64, Rec., p. 429, 496, Hotărârea din 21 septembrie 2006, Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied/Comisia, C-105/04 P, Rec., p. I-8725,

punctul 125, precum și Hotărârea Beef Industry Development Society și Barry Brothers, citată anterior, punctul 16). Distincția dintre „încălcarea prin obiect” și „încălcarea prin efect” rezultă din împrejurarea că anumite forme de coluziune între întreprinderi pot fi considerate, prin însăși natura lor, ca fiind dăunătoare pentru buna funcționare a concurenței (a se vedea Hotărârea Beef Industry Development Society și Barry Brothers, citată anterior, punctul 17).

30 În aceste condiții, contrar afirmațiilor instanței de trimitere, nu este necesar să se examineze efectele unei practici concertate din moment ce obiectul anticoncurențial al acesteia din urmă este dovedit.

31 În ceea ce privește aprecierea obiectului anticoncurențial al unei practici concertate, precum cea în cauză în acțiunea principală, este important de amintit în primul rând că, după cum a subliniat avocatul general la punctul 46 din concluzii, pentru a avea un obiect anticoncurențial, este suficient ca practica concertată să poată să producă efecte negative asupra concurenței. Cu alte cuvinte, aceasta trebuie numai să fie aptă în mod concret, ținând cont de contextul juridic și economic în care se află, să împiedice, să restrângă sau să denatureze concurența în cadrul pieței comune. Problema dacă și în ce măsură un astfel de efect se produce în mod concret nu poate avea importanță decât pentru a calcula cuantumul amenzilor și pentru a evalua dreptul la acordarea de daune interese.

32 În al doilea rând, în ceea ce privește schimbul de informații dintre concurenți, trebuie amintit că criteriile de coordonare și de cooperare care constituie o practică concertată trebuie interpretate în lumina concepției inerente dispozițiilor din Tratatul CE privind concurența, potrivit căreia orice operator economic trebuie să stabilească în mod autonom politica pe care intenționează să o urmeze pe piața comună (a se vedea Hotărârea Suiker Unie și alții/Comisia, citată anterior, punctul 173, Hotărârea din 14 iulie 1981, Züchner, 172/80, Rec., p. 2021, punctul 13, Hotărârea Ahlström Osakeyhtiö și alții/Comisia, citată anterior, punctul 63, și Hotărârea 28 mai 1998, Deere/Comisia, C-7/95 P, Rec., p. I-3111, punctul 86).

33 Dacă cerința autonomiei nu exclude dreptul operatorilor economici de a se adapta în mod inteligent la comportamentul constatat sau prevăzut al concurenților lor, aceasta se opune totuși în mod riguros oricărui contact direct sau indirect între acești operatori, de natură fie să influențeze comportamentul pe piață al unui concurent actual sau potențial, fie să dezvăluie unui astfel de concurent comportamentul pe care întreprinderea însăși este decisă sau preconizează să îl adopte pe piață, atunci când contactele au drept obiect sau drept efect realizarea unor condiții de concurență care nu ar corespunde condițiilor normale de pe piața în discuție, ținând seama de natura produselor sau a prestațiilor furnizate, de importanța și de numărul întreprinderilor, precum și de volumul respectivei piețe (a se vedea în acest sens Hotărârea Suiker Unie și alții/Comisia, citată anterior, punctul 174, Hotărârea Züchner, citată anterior, punctul 14, și Hotărârea Deere/Comisia, citată anterior, punctul 87).

34 La punctul 88 și următoarele din Hotărârea Deere/Comisia, citată anterior, Curtea a stabilit că pe o piață cu caracter oligopolistic foarte concentrat, precum piața în discuție în acțiunea principală, schimbul de informații este de natură a permite întreprinderilor să cunoască poziția concurenților lor pe piață, precum și strategia comercială a acestora și, prin urmare, să modifice în mod sensibil concurența care persistă între operatorii economici.

35 În consecință, schimbul de informații dintre concurenți poate încălca normele de concurență atunci când limitează sau anulează gradul de nesiguranță privind funcționarea pieței în cauză, având ca rezultat restrângerea concurenței dintre întreprinderi (a se vedea Hotărârea Deere/Comisia, citată anterior, punctul 90, și Hotărârea din 2 octombrie 2003, Thyssen Stahl/Comisia, C-194/99 P, Rec., p. I-10821, punctul 81).

36 În al treilea rând, în ceea ce privește posibilitatea de a considera că o practică concertată are un obiect anticoncurențial, deși aceasta din urmă nu are legătură directă cu prețul de consum, trebuie subliniat că modul de redactare a articolului 81 alineatul (1) CE nu

permite să se considere că ar fi interzise numai practicile concertate care au efect direct asupra prețului achitat de consumatorii finali.

37 Dimpotrivă, din articolul 81 alineatul (1) litera (a) CE reiese că o practică concertată poate avea un obiect anticoncurențial dacă aceasta constă în „stabilirea, direct sau indirect, de prețuri de cumpărare sau de vânzare sau de orice alte condiții de tranzacționare”. În acțiunea principală, după cum susține guvernul olandez în observațiile sale scrise, s-ar părea că, pentru abonamente, remunerațiile distribuitorilor sunt elemente determinante în privința stabilirii prețului pe care îl va plăti consumatorul final.

38 În orice caz, după cum a subliniat avocatul general la punctul 58 din concluzii, articolul 81 CE urmărește, asemenea altor norme de concurență prevăzute de tratat, să protejeze nu numai interesele directe ale concurenților sau ale consumatorilor, ci structura pieței și, prin aceasta, concurența în sine.

39 Prin urmare, spre deosebire de ceea ce pare să considere instanța de trimitere, constatarea existenței obiectului anticoncurențial al unei practici concertate nu depinde de existența unei legături directe între aceasta și prețul de consum.

40 În al patrulea rând, în ceea ce privește argumentul prezentat de Vodafone potrivit căruia practica concertată în cauză în acțiunea principală nu ar avea ca obiect să restrângă concurența întrucât remunerațiile standard ale distribuitorilor ar fi trebuit, în orice caz, să fie reduse din cauza condițiilor de pe piață, de la punctul 33 din prezenta hotărâre reiese, desigur, că cerința autonomiei nu exclude dreptul operatorilor economici de a se adapta în mod inteligent la comportamentul constatat sau prevăzut al concurenților lor.

41 Cu toate acestea, după cum a arătat avocatul general la punctele 66-68 din concluzii, deși este adevărat că un comportament paralel al întreprinderilor concurente nu se explică în mod necesar printr-o concertare care încalcă concurența, trebuie să se considere că are un obiect anticoncurențial un schimb de informații care poate elimina incertitudini ale persoanelor interesate în privința datei, a amplitudinii și a modalităților de adaptare pe care întreprinderea interesată trebuie să le pună în aplicare, inclusiv atunci când, cum este cazul în acțiunea principală, adaptarea privește reducerea comisionului standard al distribuitorilor.

42 Este de competența instanței de trimitere să verifice dacă, în acțiunea principală, schimbul de informații din cadrul reuniunii din 13 iunie 2001 era susceptibil să înlăture astfel de incertitudini.

43 Având în vedere ansamblul considerațiilor precedente, trebuie să se răspundă la prima întrebare că o practică concertată are un obiect anticoncurențial în sensul articolului 81 alineatul (1) CE atunci când, din cauza conținutului său, precum și a finalității sale și ținând cont de contextul juridic și economic în care se încadrează, aceasta este în mod concret aptă să împiedice, să restrângă sau să denatureze concurența în cadrul pieței comune. Nu este necesară o împiedicare, restrângere sau denaturare concretă a concurenței, nici existența unei legături directe între această practică concertată și prețul de consum. Schimbul de informații între concurenți are un obiect anticoncurențial atunci când poate elimina incertitudinile legate de comportamentul avut în vedere de întreprinderile interesate.

Cu privire la a doua întrebare

44 Prin intermediul celei de a doua întrebări formulate, instanța de trimitere solicită, în esență, să se stabilească dacă în cadrul analizei legăturii de cauzalitate dintre concertare

și comportamentul pe piață al întreprinderilor care participă la aceasta, legătură care este necesară pentru a stabili existența unei practici concertate în sensul articolului 81 alineatul (1) CE, instanța națională este obligată să aplice prezumția de cauzalitate menționată în jurisprudența Curții, potrivit căreia acestea din urmă, atunci când rămân active pe piață, țin cont de schimbul de informații cu concurenții lor sau dacă poate aplica normele de drept național în ceea ce privește sarcina probei.

45 Astfel, după cum a arătat avocatul general la punctul 76 din concluzii, această întrebare urmărește să stabilească dacă prezumția pe care o aplică instanțele comunitare se impune de asemenea autorităților și instanțelor naționale atunci când aplică articolul 81 alineatul (1) CE.

46 Potrivit instanței de trimitere, dacă prezumția amintită este inclusă în noțiunea de practică concertată vizată de articolul 81 alineatul (1) CE, instanța națională este obligată să o aplice. În schimb aceasta susține că, dacă prezumția respectivă ar trebui considerată o normă de procedură, ar fi posibil ca instanța națională să nu o aplice în temeiul principiului autonomiei procedurale a statelor membre.

47 T-Mobile, KPN și Vodafone arată că niciun element dedus din articolul 81 CE sau din jurisprudența Curții nu permite să se susțină concluzia potrivit căreia prezumția de cauzalitate face parte integrantă din noțiunea de practică concertată vizată de articolul 81 alineatul (1) CE. Acestea consideră că, potrivit unei jurisprudențe constante, în lipsa unei reglementări comunitare în materie, revine ordinii juridice din fiecare stat membru atribuția de a desemna instanțele competente și de a stabili modalitățile procedurale aplicabile acțiunilor destinate să asigure protecția drepturilor conferite justițiabililor de dreptul comunitar, cu condiția ca, pe de o parte, aceste modalități să nu fie mai puțin favorabile decât cele aplicabile unor acțiuni similare din dreptul intern (principiul echivalenței) și, pe de altă parte, să nu facă practic imposibilă sau excesiv de dificilă exercitarea drepturilor conferite de ordinea juridică comunitară (principiul efectivității).

- 48 În schimb, guvernul olandez și Comisia consideră că prezumția de cauzalitate a fost instituită în calitate de componentă a noțiunii de practică concertată în sensul articolului 81 alineatul (1) CE, și nu în calitate de normă de procedură independentă de această noțiune, astfel încât această prezumție se impune instanțelor naționale.
- 49 În această privință, trebuie amintit de la bun început că articolul 81 CE, pe de o parte, produce efecte directe în raporturile dintre particulari și instituie drepturi pentru justițiabili pe care instanțele naționale trebuie să le protejeze și că, pe de altă parte, articolul amintit reprezintă o dispoziție de ordine publică, indispensabilă pentru îndeplinirea misiunilor atribuite Comunității Europene, care trebuie aplicată din oficiu de instanțele naționale (a se vedea în acest sens Hotărârea din 1 iunie 1999, *Eco Swiss*, C-126/97, Rec., p. I-3055, punctele 36 și 39, precum și Hotărârea din 13 iulie 2006, *Manfredi și alții*, C-295/04-C-298/04, Rec., p. I-6619, punctele 31 și 39).
- 50 Prin urmare, în cazul aplicării articolului 81 CE, interpretarea acestuia realizată de Curte este obligatorie pentru toate instanțele naționale ale statelor membre.
- 51 În ceea ce privește prezumția de cauzalitate formulată de Curte în cadrul interpretării articolului 81 alineatul (1) CE, trebuie amintit în primul rând că Curtea a stabilit că, după cum reiese din termenii aceleiași dispoziții, noțiunea de practică concertată implică, pe lângă concertarea între întreprinderi, un comportament pe piață care dă curs acestei concertări și o legătură de cauzalitate între aceste două elemente. În continuare, Curtea a considerat că totuși trebuie să se prezume, sub rezerva probei contrare ce revine operatorilor interesați, că întreprinderile participante la concertare care rămân active pe piață țin seama de schimbul de informații cu concurenții lor pentru a determina propriul comportament pe această piață. Această afirmație este cu atât mai adevărată atunci când concertarea are loc în mod periodic și pe o durată îndelungată. În sfârșit, Curtea a concluzionat că o astfel de practică concertată intră în

domeniul de aplicare al articolului 81 alineatul (1) CE chiar și în lipsa unor efecte anticoncurențiale asupra pieței (a se vedea Hotărârea Hüls/Comisia, citată anterior, punctele 161-163).

52 În aceste condiții, trebuie să se constate că prezumția de cauzalitate rezultă din articolul 81 alineatul (1) CE, astfel cum a fost interpretat de Curte, și, în consecință, aceasta face parte integrantă din dreptul comunitar aplicabil.

53 Având în vedere ansamblul considerațiilor precedente, trebuie să se răspundă la a doua întrebare că, în cadrul analizei legăturii de cauzalitate dintre concertare și comportamentul pe piață al întreprinderilor care participă la aceasta, legătură care este necesară pentru a stabili existența unei practici concertate în sensul articolului 81 alineatul (1) CE, instanța națională este obligată, sub rezerva probei contrare care trebuie făcută de acestea din urmă, să aplice prezumția de cauzalitate menționată în jurisprudența Curții, potrivit căreia întreprinderile menționate, atunci când rămân active pe piață, țin cont de schimbul de informații cu concurenții lor.

Cu privire la a treia întrebare

54 Prin intermediul celei de a treia întrebări, instanța de trimitere solicită, în esență, să se stabilească dacă, în scopul aplicării noțiunii de practică concertată menționată la articolul 81 CE, prezumția raportului de cauzalitate dintre concertare și comportamentul în cadrul pieței se aplică întotdeauna, chiar dacă această concertare nu se întemeiază decât pe o singură reuniune.

- 55 T-Mobile, KPN și Vodafone consideră, în esență, că nu este posibil să se deducă din Hotărârile citate anterior Comisia/Anic Partecipazioni și Hüls/Comisia că prezumția de cauzalitate ar fi aplicabilă în toate cazurile. Potrivit acestora, aplicarea prezumției ar trebui să se limiteze la cazurile în care faptele și circumstanțele sunt identice cu cele din hotărârile menționate. Acestea susțin, în esență, că numai în ipoteza în care întreprinderile participă la reuniuni în mod regulat, deși cunosc faptul că au existat schimburi de informații confidențiale cu ocazia reuniunilor precedente, se poate prezuma că aceste întreprinderi și-au orientat comportamentul pe piață pe baza concertării. În plus, acestea consideră că ar fi irațional să se considere că o întreprindere ar putea să își întemeieze comportamentul pe piață pe schimburi de informații care au avut loc cu ocazia unei reuniuni unice, și aceasta *a fortiori* atunci când reuniunea urmărește un obiectiv lícit, cum este cazul în acțiunea principală.
- 56 Guvernul olandez și Comisia susțin, în schimb, că din jurisprudență, în special din Hotărârile citate anterior Comisia/Anic Partecipazioni și Hüls/Comisia, reiese în mod clar că prezumția de cauzalitate nu depinde de numărul de reuniuni care au constituit baza concertării. Acestea arată că prezumția menționată este justificată dacă contactele care au avut loc, ținând cont de contextul și de frecvența lor, sunt suficiente pentru a conduce la o coordonare a comportamentului pe piață care poate împiedica, restrânge sau denatura concurența în sensul articolului 81 alineatul (1) CE și, pe de altă parte, întreprinderile vizate au rămas active pe piață.
- 57 Potrivit guvernului olandez, cauza principală ilustrează perfect faptul că o singură reuniune este suficientă pentru a exista o concertare. Pe de o parte, reuniunea din 13 iunie 2001 a permis operatorilor să se înțeleagă asupra reducerii remunerațiilor distribuitorilor. Pe de altă parte, această reuniune a permis de asemenea nașterea unor incertitudini cu privire la problema de a ști care operator și-ar reduce costurile de recrutare, când și în ce măsură ar face operatorul acest lucru, precum și termenul în care ceilalți operatori ar acționa în același fel.
- 58 În această privință, trebuie subliniat că de la punctul 121 din Hotărârea Comisia/Anic Partecipazioni, citată anterior, și de la punctul 162 din Hotărârea Hüls/Comisia, citată anterior, reiese că a fost stabilită de către Curte exclusiv o legătură între aplicarea

prezumției menționate și existența unei concertări și faptul că întreprinderea a rămas activă pe piață. Adăugarea termenilor „[c]u atât mai mult situația va fi similară în cazul în care concertarea are loc în mod regulat pe o perioadă mai lungă”, departe de a susține teza conform căreia prezumția de cauzalitate este aplicabilă numai în ipoteza în care întreprinderile se reunesc în mod regulat, trebuie în mod necesar interpretată în sensul că această prezumție este mai puternică atunci când întreprinderile și-au concertat comportamentul în mod regulat în cursul unei lungi perioade.

59 Orice altă interpretare ar conduce, în esență, la concluzia că un schimb de informații unic între concurenți nu ar putea în niciun caz să aibă drept rezultat o concertare care încalcă normele de concurență prevăzute de tratat. Or, nu este exclus ca, potrivit structurii pieței, o singură intrare în contact precum cea în cauză în acțiunea principală să poată fi suficientă în principiu pentru ca întreprinderile respective să își concerteze comportamentul pe piață și să conducă astfel la înlocuirea concurenței și a riscurilor pe care le implică aceasta cu o cooperare practică.

60 După cum au subliniat în mod just guvernul olandez și avocatul general la punctele 104 și 105 din concluzii, atât obiectul concertării, cât și circumstanțele proprii pieței explică frecvența, intervalele și modul în care concurenții intră în contact unii cu ceilalți pentru a conduce la o concertare a comportamentului lor pe piață. Astfel, dacă întreprinderile interesate pun la punct o înțelegere cu un sistem complex de concertare cu privire la un număr ridicat de aspecte ale comportamentului lor pe piață, acestea vor avea nevoie de contacte regulate pe o lungă perioadă. În schimb, dacă respectiva concertare este, precum în speță, punctuală și urmărește exclusiv armonizarea comportamentului pe piață în legătură cu un aspect izolat al concurenței, o singură intrare în contact ar putea fi suficientă pentru a realiza scopul anticoncurențial urmărit de întreprinderile respective.

61 În aceste condiții, trebuie să se considere că nu este atât de important numărul de reuniuni între întreprinderile respective, cât aspectul dacă acest contact sau contactele

care au avut loc au oferit acestora din urmă posibilitatea să țină cont de schimburile de informații cu concurenții pentru a determina comportamentul lor pe piața în discuție și să înlocuiască în mod conștient riscurile concurenței cu o cooperare practică. Întrucât se poate dovedi că între aceste întreprinderi a avut loc o concertare și că au rămas active pe piață, în mod justificat se impune ca întreprinderile să facă dovada că această concertare nu a avut nicio influență asupra comportamentului lor pe piața respectivă.

- 62 Având în vedere considerațiile de mai sus, trebuie să se răspundă la a treia întrebare că, în măsura în care întreprinderea participantă la concertare rămâne activă pe piața relevantă, prezumția legăturii de cauzalitate dintre concertare și comportamentul acestei întreprinderi pe piața respectivă este aplicabilă chiar dacă respectiva concertare nu se întemeiază decât pe o singură reuniune a întreprinderilor respective.

Cu privire la cheltuielile de judecată

- 63 Întrucât, în privința părților din acțiunea principală, procedura are caracterul unui incident survenit la instanța de trimitere, este de competența acesteia să se pronunțe cu privire la cheltuielile de judecată. Cheltuielile efectuate pentru a prezenta observații Curții, altele decât cele ale părților menționate, nu pot face obiectul unei rambursări.

Pentru aceste motive, Curtea (Camera a treia) declară:

- 1) O practică concertată are un obiect anticoncurențial în sensul articolului 81 alineatul (1) CE atunci când, din cauza conținutului său, precum și a finalității**

sale și ținând cont de contextul juridic și economic în care se încadrează, aceasta este în mod concret aptă să împiedice, să restrângă sau să denatureze concurența în cadrul pieței comune. Nu este necesară o împiedicare, restrângere sau denaturare concretă a concurenței, nici existența unei legături directe între această practică concertată și prețul de consum. Schimbul de informații între concurenți are un obiect anticoncurențial atunci când poate elimina incertitudinile legate de comportamentul avut în vedere de întreprinderile interesate.

- 2) În cadrul analizei legăturii de cauzalitate dintre concertare și comportamentul pe piață al întreprinderilor care participă la aceasta, legătură care este necesară pentru a stabili existența unei practici concertate în sensul articolului 81 alineatul (1) CE, instanța națională este obligată, sub rezerva probei contrare care trebuie făcută de acestea din urmă, să aplice prezumția de cauzalitate menționată în jurisprudența Curții, potrivit căreia întreprinderile menționate, atunci când rămân active pe piață, țin cont de schimbul de informații cu concurenții lor.
- 3) În măsura în care întreprinderea participantă la concertare rămâne activă pe piața relevantă, prezumția legăturii de cauzalitate dintre concertare și comportamentul acestei întreprinderi pe piața respectivă este aplicabil chiar dacă respectiva concertare nu se întemeiază decât pe o singură reuniune a întreprinderilor respective.

Semnături